

élőket érték, de a városiak is sokat szenvedtek tőlük. Sőt, a megszállók a veréseken és a rablásokon kívül sok gyilkosságot is elkövettek.

A párizsi béketárgyaláson eldöntötték Magyarország új határait, amely nagy vonalakban 1920. januárjában már ismert volt. A kivonulásra több ütemben került sor, a megszállók a Tiszántúlt 1920. február 25 után fokozatosan hagyták el. Debrecenből március 11-én, Hajdúböszörményből 13-án, Berettyóújfaluból március 24-én vonultak ki, helyükre érkeztek a Nemzeti Hadsereg katonái, akiket a lakosság kitörő örömmel fogadott.³⁹ A korábbi állapotok helyreállítása végett a hatóságok március 15-én már munkára szólító plakátokat függesztettek ki: „*Ne heverjen dologtalan kar! Mit erőnk megbír, ne maradjon vetetlen bárázda! Dolgozzunk, bízzunk önmagunkban s talpra fog újra állni a magyar!*”⁴⁰

Perczel Olivér

Trianon és a magyar zsidók

Az első világháború merőben más volt, mint a megelőző századok összecsapásai: különbözött a hadviselés módjában, de a szembenálló hadseregek összetétele tekintetében is. Ellenértben a múlttal, amikor a fegyverviselés a nemesség kiváltsága volt, most a polgárok is részt vehettek hazájuk védelmében. Felekezetre tekintet nélkül érkeztek a behívók és zsidó katonák tömegei jelentek meg a laktanyákban és a fronton. Így volt ez az Osztrák–Magyar Monarchiában is, 320 000 zsidó vonult be, akik közül minden nyolcadik soha nem tért vissza...

MILYEN VOLT EKKOR A MAGYAR ZSIDÓSÁG?

Az 1867-es egyenjogúsítás gyors magyarosodást eredményezett, kulturális és gazdasági téren nagy előrehaladást értek el, ami nem mindenkinek tetszett. Zömük kormánypárti volt, érdekes dokumentuma ennek Tisza István Nemzeti Munkapártjának 1912-es választási támogatására felszólító jiddis nyelvű körlevél, amelynek héber betűs szövegében a párt nevét latin betűkkel gépelték be. Persze voltak szép számban „48-as”-ok, tehát ellenzékiek is, jó néhány zsidó képviselő jutott a parlamentbe közülük. Nagyon sok zsidó vett részt baloldali mozgalmakban, szakszervezetben, a Gallilei Körben, egy részük szerepet vállalt az 1918–19-es forradalmakban is. Érvényesült az egyenjogúság a hadseregben is, noha létszámuk alatta maradt lakossági arányuknak, viszont a tartalékos tiszték 17–18%-a volt izraelita felekezetű. (Az első világháború hadügyminisztere báró Hazay Samu is zsidónak született Rimaszombaton.)

A VESZTETT HÁBORÚ UTÁN

Az egyenlő jog a hősi halálra a fronton maradéktalanul érvényesült, egy tábori rabbi az olasz harctéren 268 zsidót temetett el egyetlen véres napon! Ezek után nagyon megrázta

39 Fogarassy László: A Horthy-hadsereg bevonulása a Tiszántúltra. In A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1973. 221–240.

40 MNL HBML HBFL V.B.192/b 1142/1920.

a zsidó közgondolkodást a háborús vereség, a forradalmak, ellenforradalom és a mindezek következtében növekvő antiszemitizmus. Tragikusan fejezte be a korszakot a trianoni békeszerződés, amely az egész országot – és benne a zsidóságot – valósággal sokkolta. A háború lezárásának sokat emlegetett fejezete ez a bizonyos trianoni döntés, amely a magyar zsidóságot is nagyban érintette, nagyobb részüket az utódállamoknak juttatva. (A magyarságnak egyharmada került az utódállamokba, a háború előtti milliós zsidó lakoságnak több mint a fele!)

Ennek veszélye már a háború végén felrémlett és más csoportokkal együtt ők is tiltakoztak ellene. A felekezet legnagyobb, legrelevánsabb lapja, az *Egyenlőség* azonnal felismerte a veszélyt. Biró Lajos, a híres író-publicista, Ady barátja írta:

„Ránk az a kötelesség hárul, hogy változatlan forró szeretettel, de sokszorozott önzetlenséggel siessünk minden áldozatot meghozni, melyet hűséges fiaitól a haza megkívánhat. Igen sok testvérünknek van összeköttetése az európai kultúrélet vezető szellemeivel és irányító orgánumaival. Ezeknek a zsidó testvéreinknek haladéktalanul munkához kell látniok, és mindent meg kell tenniök, hogy a béketárgyalások idejére a magyar nemzetünk iránt való fagyos közhangulatot melegebbé tegyék.” (Egyenlőség 1918. nov. 2.)

November 6-ára zsidó nagygyűlést hívtak össze a Vigadóba, tiltakozásul a területek elszakítása ellen. Érdekes olvasni a beszámolót a napirendről és fogadtatásáról:

„1. pont. A magyar zsidóság törhetetlen hűségnyilatkozata a magyar nemzethez. A közönység felállva tapsol. A 2. pont felhívja a külföldön élő hittestvéreket, harcoljanak a magyar integritás, a magyar állam becsületének védelme mellett. Örjögő taps.”

A viharos gyűlésre két küldött késve érkezett, önhibáján kívül:

„Egyszerre két ember közeledett felénk lihegve.

Elnök úr! – lihegte az egyik. – A csehek betörték a Felvidékre és elhurcolták Pozsony megyéből az összes zsidókat.

A másik ember megtörölte izzadt homlokát:

A románok is betörték... Besztercén folyik a vér, csupa zsidó áldozat. Erdély, Erdély elvesztett.”

Az új hatóságok gyakran arra hivatkoztak, hogy ezeket a sérelmeket az illetők mint magyar hazafiak szenvedték el. Így Hodzsa Milán szlovák politikus, az első budapesti csehszlovák követ elismerte kb. 5000 zsidó család kitelepítését a Felvidékről, de szerinte ezzel a magyarságot akarták sújtani.

Tény, hogy az idegen csapatok elleni – eléggé szórványos – polgári ellenállásban zsidók is részt vettek, főleg tartalékos tiszték. (Például a balassagyarmati emléktáblán is van zsidó név.) Közülük többen az új hatóságok letartóztattak, kivégzések is voltak. A zsidókból szerveződött ún. önkéntes karhatalmi századok, amelyek a pogromok ellen léptek fel, főleg a nemzetiségi vidékeken működtek (pl. Galgóc, Vágújhely) és egyúttal a magyar közigazgatást is helyreállították.

Később a forradalmak sok zsidót érintettek, mind a közismert vezetők, mind az áldozatok (kivégzettek, túszok) között meghaladta a zsidók száma lakossági arányukat. A fellángoló antiszemitizmust a zsidó vezetők a proletárdiktatura elítélésével és hűségnyilatkozatokkal, valamint ősi módszerrel, pénzadományokkal (pl. a Nemzeti Hadsereg részére átadott 100 000 korona) igyekeztek csillapítani, de nem sok eredménnyel. Hivatalos részről figyelembe kellett venniük az őket hatalomra emelő fegyveres és polgári csoportok zsidóellenes hangulatát, ugyanakkor a külföld felé védelembe vették a zsidóságot, akiket az utódállamokkal szemben nemzetközi fórumokon teljesen magyaroknak tekintettek.

Ezzel már a gróf Teleki Pál vezette Békeelőkészítő Iroda is foglalkozott, dokumentumaik tanúsága szerint „A magyar zsidók száma meghaladja az egymilliót, antropológiai szempontból csak vallási különbséget mutatnak fel. Büszkén emlegetik, hogy a honfoglaló magyarokhoz török eredetű kazárok csatlakoztak, akik közül többen a zsidó vallást vették fel... Legnagyobb részük teljesen asszimilálódott a magyarokhoz.” Ez a részlet a külügyminisztérium által kiadott békeelőkészítő anyagból furcsán hangzik, tekintve hogy szerzője vagy legalábbis jóváhagyója az a gróf Teleki Pál volt, aki később egyetértett a numerus clausus-sal és a zsidótörvényekkel! Ekkor azonban még erélyesen sikraszállt a békekonferencián a zsidók magyarsága mellett. Nem éreketlen az a körülmény, hogy a Békeelőkészítő Iroda anyagait megtárgyaló üléseken – amelyeket néha az Ullman Adolf irányította Magyar Általános Hitelbankban tartottak – részt vettek zsidó származású előkelőségek, pl. Hatvany Károly, Madarassy-Beck Gyula, Láncty Leó, Chorin Ferenc, Bacher Emil, Walder Gyula és mások. Az anyagban külön fejezet szólt a zsidókról, főleg a román hadsereg zsidóellenes kilengéseit sorolva fel. Demográfiailag a városok magyar többségét hangsúlyozták olyan helyeken is, ahol a zsidóság nagy száma volt a döntő, például: Nagyvárad 25%, Munkács 45%, Szatmárnémeti 20%. Ezekben a helyeken az ő vállalt magyarságuk biztosította később a kisebbségi jogokat a magyar lakosság részére, ők voltak a mérleg nyelve.

Támaszkodhattak a magyar zsidóság egységes állásfoglalására, amely osztozott az ország egész lakosságának a trianoni rendezést elutasító magatartásában. Ezen a téren nem volt lényeges különbség az egyébként erősen megosztott felekezet különböző csoportjai között. Álláspontjukat az érkező rossz hírek is igazolták. Ellentétben Csehszlovákiával és Jugoszláviával, Romániában később sem javult a zsidók helyzete. Különösen a román diákszervezetek rendeztek antiszemita – és általában egyúttal magyarellenés – tüntetéseket, amelyek rendszerint atrocitásokba (verekedés, kirakatok megrongálása) torkolltak. Jellemző példa, hogy a medikusok rendszeresen „Zsidó hullákat!” feliratú táblákkal vonultak fel, ugyanis a zsidó halottak hozzátartozói általában nem kértek boncolást. Ugyanekkor Párizsban egy bizonyos gazdasági együttműködés – amelynek zsidó résztvevői is voltak – nyújtott némi reményt a békefeltételek enyhítésére.

Dr. Halmos Károly kassai ügyvéd és üzletember jó francia kapcsolatokkal rendelkezett. 1919 decemberében immár cseh útlevelel, de Teleki megbízásából Párizsba utazott, ahol csatlakozott hozzá Ullmann Adolf báró, a Rothschild érdekeltségű Hitelbank vezetője. Ők megpróbálták a francia gazdaság figyelmét hazánkra irányítani. Segítségükre volt ebben, hogy a Clemenceau-t felváltó Millerand miniszterelnök a Habsburg-monarchia romjain francia vezetésű államok együttműködését akarta létrehozni, amelyben a Rothschild-pénzüntézetek is érdekeltek voltak, de pl. a Banque Paris vezetője, Horace Finaly 1871-ben Budapesten született a hasonnevű, híres és ismert óbudai zsidó családból. 1920. március 16-án a Párizsban tartózkodó magyar küldöttség hivatalosan úgy döntött, hogy támogatni fogja az akciót. Áprilisban már tárgyaltak róla a franciákkal, Halmos magánemberként irányította az ügyet, Horthy megbízásából levelezett a Quai d’Orsay főtitkárával, gazdasági előnyökért, jóindulatú támogatást kérve a béketárgyalásokon. Kezdeményezései arra irányultak, hogy felkeltse a befolyásos francia pénzügyi körök érdeklődését Magyarország iránt és politikai támogatást szerezzen a béketárgyalásokra. Teleki támogatása ellenére nem járt sikerrel.

Kecskeméti Lipót rabbi Nagyváradon így beszélt a zsinagóga szószékén: „A mi nemzeti érzésünk a magyarságé. Mi az új uralomban is magyar zsidók vagyunk, a magyar érzésnél kitartunk a maga végtelenségében.” A megtorlás nem is maradt el. Román katonák szuronyok között kísérték a helyőrségi börtönbe!

Nem hagyhatjuk ki a külföldön élő, Magyarországról kivándorolt zsidók tevékenységét sem. Legnagyobb volt köztük az USA-ban letelepedettek csoportja. Chicagóban Singer Berthold bocsátja ki az első írásokat Trianon ellen és Turteltaub Lajos végigjárja az amerikai magyar egyesületeket irredenta szavalatokkal. Nemcsak írtak és szavaltak: az amerikai magyar segélybizottság (elnökségének tagjai és aktivistái kizárólag zsidók voltak) 20 000 pár cipőt, 50 000 dollárnyi élelmiszert küldött Budapestre és berendezte a Rókus Kórházat. A JOINT zsidó segélyszervezet Szibériában rekedt 18 000 magyar hadifoglyot – zömmel keresztényeket – szállított haza tengeri úton.

Mindezek nem hatottak a közvéleményre. A béke aláírásának gyásznapján (június 4-én) a franciák és az utódállamok elleni tüntetések zsidóellenes jelleget kaptak. Nem volt elég a jelszavak skandalása: hivatalos jelentés szerint 85 zsidó sebesültet láttak el a mentők! Egy rikkancsot azért vertek véresre a Duna-korzón, mert az *Egyenlőség* című zsidó újságot árulta, lapjait elégették. Pedig éppen ez a lapszám a diktátum miatt feketekeretes gyászban jelent meg, első oldalán Kiss József hazafias versével.

ZSIDÓ VESZTESÉG AZ ÚJ HELYZETBEN

Ez a gyász nem volt mesterkélt. A magyar zsidóságnak volt oka fájlalnia az ország megcsonkítását. A békeszerződés megváltoztatta helyzetüket itthon és az elcsatolt területeken egyaránt. Embervesztés: az 1910-ben még 911 ezer fős felekezet 1920-ban 473 ezerre csökkent, tehát létszámának 48%-át elvesztette, bár a megmaradt ország lakosságán belüli aránya 5,9%-ra nőtt. Olyan nagy múltú hitközségek szakadtak el, mint Pozsony, Ungvár vagy Nagyvárad. Főleg az ortodoxiát sújtotta az északkeleti rész, a hagyományokhoz hű „*Unterland*” elvesztése. Az új határok közbeiktatása a galíciai bevándorlást is megszüntette (amely különben sem volt olyan mérvű, mint az antiszemita propaganda állította)!

Megváltozott a zsidóság településszerkezete is, az urbanizáció, elsősorban a főváros javára. 1910-ben 50,8% volt városlakó, Trianon után 72,7%. Budapesten élt már a háború előtt a magyar zsidóság közel negyede, 1920 után az itt élő 215 ezer fő, ha hozzászámítjuk a peremvárosok (különösen Újpest) zsidó lakosságát, az ország zsidóságának több mint felét tette ki. Ez szociológiailag is változást jelentett.

Eltűntek a kárpátaljai és a máramarosi „*paraszt-zsidó*”-k – előbbi helyen volt a zsidók között a világon a legmagasabb a földművesek aránya, 22%. Nagyon lecsökkent az ortodox és a Status quo hitközségek létszáma. Előbbiek aránya a világháború előtti 52%-ról 31%-ra esett! Ez együtt járt viszont az asszimiláció erősödésével és a jiddis nyelv visszaszorulásával.

A zsidók helyzete az ún. „*elszakított területek*”-en nagyon kényes volt. Kétszeres nyomás alatt éltek, elindult egy disszimilációs folyamat, új zsidó identitásokat kerestek. Komlós Aladár, a nagy irodalomtörténész ezt írta egy röpiratban Kora Álmos aláírással Eperjesről 1921-ben: „*Aki még most is kételkedik benne, annak kísérletileg is igazolhatjuk, hogy dupla bőrünk van. Űsd elöttünk a magyart és fáj...Űsd a zsidót, és még jobban fáj. Mi duplán tudunk fájni.*”

Megerősödik a cionizmus, sokan zsidó nemzetiségűnek vallják magukat a statisztikában, de gyakorlatilag senki sem szlováknak! Meg kell jegyezni, hogy a magukat zsidó nemzetiségűnek bejelentők is többnyire ragaszkodtak a magyar nyelvhez, nagy részük volt abban, hogy egyes városokban (pl. Munkács) engedélyeztek bizonyos magyar nyelvhasználatot. Voltak, akik a kisebbségi magyar politikai mozgalmakban is részt vettek, pl. a Magyar Párt alapítói és tagjai.

Romániában is hasonló mozgás zajlott le. Mintegy 200 000 erdélyi és kelet-magyarországi zsidó került a megnagyobbodott királyságba. Nagyobb részük magyar anyanyelvű és kultúrájú, bár Máramarosban jiddis tömegek éltek. Ők tették ki az ország zsidóságának negyedét és helyzetük határozottan romlott a békebeli Magyarországhoz képest. Romániában a zsidók európai viszonylatban legkésőbb kaptak egyenjogúságot, legtöbbjük még állampolgár sem lehetett. Érdekes módon ők éppen a magyar zsidók számára oly hátrányos párizsi békekonferenciának köszönhetik végre megkapott jogukat a kisebbségekről szóló szerződés 7. cikkelye alapján, amelyet 1919. december 9-én Románia is kénytelen volt aláírni. Ugyanis az erdélyi zsidók korábbi magyar állampolgárként a trianoni szerződéssel román állampolgárok lettek, a regáti zsidók akkor még nem voltak román állampolgárok. Ennek ellenére nagyon erős volt az antiszemitizmus, amely különösen a magyarul beszélő erdélyi és a német kultúrájú bukovinai zsidóságot támadta. Erőteljesen támogatták a magyar kisebbség szervezeteit. Erősödött a cionizmus, de zsidó pártot csak 1928-ban sikerült alapítani, igaz hogy ők az 1931-es választásokon már az erdélyi zsidó szavazatok felét megkapták. Már szóltunk a román diákszervezetek zsidóellenes akcióiról. Nagyváradon 1927 decemberében ők 5 zsinagógát dúltak fel, 28 tóratekerccset égettek el. Átterjedt a zavargás Kolozsvárra és más településekre, összesen 8 zsinagógát támadtak meg, 46 *Tórá*t gyaláznak meg. A zsidók támadását a magyarok szidásával és fenyegetésével kötötték össze.

Az 1918 őszen megalakult erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség lapja, az *Új Kelet* következetes cionista állásponton volt, a második világháború után Tel Avivban jelent meg mint az egyetlen és legnagyobb külföldi magyar nyelvű zsidó napilap. Még egy „*élclap*” is volt mellékletként 1922–1928 között: az *Ojkelet*.

Az új hatalom gyakorlatilag szankcionálta, lehetetlenné tette a magyarsághoz valló adminisztratív jelentkezést, a magyarok a kisszámú zsidóval nem nyertek annyit, mint egy másik – kulturálisan, gazdaságilag jelentős – kisebbség együttműködésével. A statisztikai bejegyzés dacára az utódállamok zsidósága továbbra is magyarnak vallotta magát, erre az anyaországiak egyhangúlag buzdították is őket. Schönfeld József, a cionista irányzatú *Zsidó Szemle* szerkesztője a békeszerződés aláírásakor őszintén siratja az elszakított hitközségeket, de kétségtelennek tartja: „*A megszállott területek zsidósága, ha formailag más országokhoz fog is tartozni, kulturális téren egy marad Csonkamagyarország zsidóságával. A zsidó nemzeti eszme jegyében szervezkedett zsidóság lesz az a láthatatlan erő, amely a mesterséges határokat le fogja dönteni és a kulturális kapcsok gazdasági kötelekeket is fognak létesíteni közöttünk.*”

A zsidó lapok, főleg az *Egyenlőség* mindig következetesen képviselte a magyar álláspontot. Szinte minden számban volt valami az elszakított területeken élő zsidókról, akiket a magyarsághoz való hűségre biztatott. 1922-ben egész cikksorozatot szentelt ennek Az *Egyenlőség munkatársa a megszállt területen* alcímmel. Gyakran idézte ottani magyar személyiségek nyilatkozatait, amelyek köszönetet mondtak a támogatásért. Egy temesvári magyar vezető szerint például a város kisszámú magyarsága már elveszne, „*hanem itt van a mi zsidóságunk, amely valósággal letéteményese a magyar kultúrának.*”

A legnagyobb, mert jogszabályban rögzített sérelme volt a hazai zsidóságnak a numerus clausus. Mégis, amikor a Népszövetség be akart avatkozni, a zsidó szervezetek ezt elhárították, mert úgy látták, hogy a szerencsétlen trianoni szerződés nem lehet jogaik forrása.

Vázsonyi Vilmos is felismerte Trianon hatását a zsidókérdésre: „*Meggyőződésem, hogy ha területe meg nem csonkítatott volna, gyorsan kiheverte volna a bolsevizmus utóhatásait és a bukása után keletkezett izgalmak és szenvedélyek aránylag rövid idő után elsimultak volna.*” Finom megfogalmazása az antiszemita atrocitásokra utalt!

Végig a két háború között a zsidó kiadványok álláspontja Trianont illetően teljesen megegyezett az országban bárhol megjelent értékelésekkel. Áll ez nemcsak újságcikkek-re, hanem tudományos munkákra is. Uthalhatunk Marczali Henrik kiváló történetíró monográfiájára (*A béke könyve*, 1920), amely történelmi példák sorával érvelt Trianon igazságtalanságai ellen. Az Országos Rabbiegyesület elnöksége minden év júniusában szombati istentiszteleten emlékezett meg „*Magyarország nagy gyászáról*”, külön imát rendelve „*az átkos módon igazságtalanul feldarabolt magyar haza feltámadásáért*”.

Amikor 1931-ben létrejött a különböző hazai zsidó irányzatokat képviselő Magyar Zsidó Unió, Párizsban beterjesztett első memorandumában hangsúlyozta, hogy az országon úgy lehet segíteni, „*ha orvoslást nyer az a súlyos igazságtalanság, amely Magyarországot rettenetes megcsonkításával érte*”.

A hazai zsidó újságok állandóan figyelemmel kísérték az elszakított hitközségek életét, buzdították őket a magyarsághoz való hűsége, a helyzet ideiglenességét hangsúlyozták. Az *Egyenlőség* például idézte „*illusztris hittestvérünket*”, Halmi Bélát, a felvidéki magyar párt alelnökét és Dési Géza megköszöni a lapban „*cseh rabságban sínylődő testvéreink*” kitartását. Dési egyébként a hazai kormánypárt, az Egységes Párt egyik funkcionáriusa volt és Váry Albert koronaügyész külön méltatta revíziós érdemeit: „*Azzal, hogy pártunkban van, nagy szolgálatot tesz a hazafias magyar zsidóságnak.*” 1934 októberében Stern Samu mondott beszédet a Revíziós Liga nagygyűlésén a Vigadóban és „*nagy ovációval*” fogadták.

Nemcsak az *Egyenlőség*, de az összes zsidó lap egységesen támogatta a Trianon-ellenes propagandát. Ebben nem volt lényeges különbség a különben egymással esetleg vitatkozó csoportok (neológok, ortodoxok, cionisták) között. Ennek egyik oka a hazai zsidóellenesség remélt gyengítése volt, ami a konszolidációval be is következett, de nem ennek következtében, hanem külső, főleg gazdasági tényezők folytán.

ZSIDÓ SORS AZ ÚJ HATÁROKON TÚL

A Magyar Revíziós Liga Nyugaton terjesztett háromnyelvű 1934-es emlékirata szerint zsidók tömegeit „*számlálták el*” – saját nyilatkozatuk ellenére – a magyarságtól, így súlyosítva a kritikus 25% alá egyes felvidéki városok magyar lakosságát. Szabolcsi Lajos, az *Egyenlőség* főszerkesztője ezt írta lapjában: „*Talán szabad a jövőben egyet kérni a magyar antiszemitáktól: hogy amikor zsidót akarnak ütni, előbb nézzenek Pozsonyba és Ungvárra, ahol őrájuk való hivatkozással, az ő elveik alapján szakítják le a zsidókat a magyar törzsről és gyengítik ezzel a magyar ellenállást.*” Egyébként az *Egyenlőséget* időnként kitiltották Romániából irredenta propaganda miatt. Ezen nem csodálkozhatunk, ha beleolvasunk a két háború közötti példányokba. Nemcsak vezércikkekben, kommentároknak jelentkezett az ország megcsonkításán érzett fájdalom, hanem a szépirodalomban is. Szabolcsi Lajos az *Egyenlőségben* „*magyar–zsidó legendá*”-t közölt, amelyben a magyar újságíró a kassai zsidó tanítónő az ablakba tett hanukai gyertyákkal figyelmezteti a csehszlovák rendőrök közeledtére.

Az elcsatolt területeken élő zsidók helyzete mutat ugyan általános vonásokat, de országonként különbözik. Legrosszabb volt Romániában, ahol a zsidókat mindenképpen hátrányosan diszkriminálták – akár magyaroknak vallották magukat, akár nem, de ha megtették, akkor az elnyomás súlyosabb lett, mintegy megduplázódott. Egyedül itt volt fizikai erőszak a 20-as, 30-as években, főleg a román diákok részéről. Különvonatokat indítottak verekedő fiatalokkal magyarlakta városokba, utasaik bántalmazták a magyarul beszélő járókelőket és összetörték a zsidó üzleteket.

Csehszlovákiában ilyen nem volt, de Masaryk elnök liberalizmusával ellentétben a szlovák nacionalizmus az összes kisebbség, így a zsidók ellen is irányult. A felvidéki magyar párt együttműködött a zsidókkal, de a kárpátaljai ukrán szervezetek zsidóellenesek voltak.

Az 1930-as népszámlálás előtt egy hazai zsidó szervezet, a Magyar Zsidó Unió felhívta a felvidéki és a kárpátaljai zsidókat a magyar nemzetiség vállalására, annak ellenére, hogy Gömbös Gyula honvédelmi miniszterként néhány nappal előbb elzárkózott a zsidó frontarcosok vitézi rendbe való felvételétől. (Pénz- és birtokadományt azért tehettek a vitézi rend javára!) Emlékeztet erre az a cikksorozat, melyet R. Vozáry Aladár munkácsi képviselő közölt az *Egyenlőségben* a munkácsi zsidókról 1931 februárjában, leírva, hogyan mentették meg „a kaftános, pajeszes zsidók szavazataikkal a magyarságnak Zrínyi Ilona városát”.

Jugoszláviában volt a legkisebb a zsidók száma, itt Sándor király barátságos volt a magyar ajkú zsidókkal is, közismert volt kapcsolata a zimonyi rabbival.

A cionista mozgalom mindhárom országban erősebb volt, mint Magyarországon. Kiadványaik érdekes módon magyar nyelvűek. Kolozsváron igen kedvelt volt a már említett *Új Kelet* című lap, amelyen kívül a nagyváradi *Mizrahi* képviselte a cionizmust.

Igen erős a kulturális kapcsolat az anyaországgal, a zsidók magyar könyveket hozatnak, magyar szintársulatokat hívnak meg, a nagyrészt zsidók szerkesztette helyi lapok figyelemmel kísérik az anyaország kulturális életét.

A MAGYAR KISEBBSÉGI POLITIKA ÉS A ZSIDÓSÁG

Magyar kisebbségi szervezetek a két háború között két évtizedig saját jól felfogott érdeükben nem vették át a magyarországi antiszemita politikát. A csehszlovák demokráciában egyébként is kedvező volt a zsidók helyzete, a numerus clausus kirekesztettjei szívesen tanultak az itteni német nyelvű felsőoktatási intézményekben (pl. Radnóti). Ennek ellenére együttműködésük – főleg kulturális téren – a helyi magyar szervezetekkel erőteljes volt. Sok zsidó vett részt baloldali szervezetekben, különösen, ha ezek az anyaországban nem működhettek. Ezért a szlovák jobboldal a zsidókat mint magyarbarátokat is támadta.

Majdnem ilyen jó volt a kép Jugoszláviában, csak az időszak végén tért a német kisebbség szervezeteinek egy része antiszemita irányba.

Romániában – sajnos – az államhatalom kezdettől zsidóellenes jellegű, így a kisebbségek összefogásra kényszerülnek. Annál inkább, mert például 1927 decemberében a zsidóverő diákok különvonatai a zsidó üzletek szétrombolása mellett a magyar járókelőket is bántalmazták. Az Erdélyi Magyar Párt kifejezetten zsidóbarát, utódszervezete, az Erdélyi Párt a bécsi döntés után már nem az. Kulturális téren nincs megkülönböztetés, például amikor az *Erdélyi Helikon* pályázatot hirdetett magyar irodalomtörténet írására, azt Szerb Antal nyerte. Érdekes módon Erdélyben a zsidó szervezeteknek szorosabb volt a kapcsolata a magyar kisebbség képviselőivel, mint a romániai zsidó szervezetekkel, például a Romániai Zsidók Szövetségével, bár a 30-as években a Romániai Országos Zsidó Párt mandátumával kerültek erdélyi zsidó értelmiségiek a román parlamentbe. 1940 után Romániában tovább romlott a zsidók helyzete. Már 1939-ben megvonták 270 000 zsidó állampolgárságát, sokakat a Dnyeszteren túlra (Transznisztria) hurcoltak és a helyi zsidó lakossággal együtt legyilkoltak. Különösen gyűlölték a magyar anyanyelvű zsidókat, akiket „*evrenmaghiar*”-nak neveztek. Amikor 1943-ban szóba került a romániai zsidók Németországba való deportálása, az aradiakkal kezdték volna. Végül ez nem történt meg, de így is 200 000-re teszik a meggyilkoltak számát.

ZSIDÓ KISEBBSÉGI JOGOK

Meg kell említeni, hogy a párizsi békék gondot fordítottak a kisebbségek, így a zsidóság jogaira. Sajnos határozataikat nem mindig hajtották végre, illetve tartották be. Zsidó küldöttségek tárgyaltak Párizsban Amerika és Európa számos országából, 1919 márciusában megalakult a Párizsi Békekonferencia Zsidó Küldöttségeinek Bizottsága, amely a konferencia bezárása után is működött, feladatának tekintve, hogy megismertesse a világgal az utódállamok zsidóságának sérelmeit és rájuk irányítsa a közvélemény figyelmét. Dokumentumot állítottak össze a kisebbségi jogokról, amelyben autonómiát követeltek számukra. Ezt 1919. június 10-én terjesztették be, de már előtte ismertették elveit, így a békekonferencia 1919. május 1-jén különbizottságot hozott létre az új államokkal kötendő kisebbségvédelmi megállapodások előkészítésére. Biztosítékokat követeltek a kisebbségek, köztük a zsidóság jogainak védelmében.

Az új államok heves ellenkezése dacára a szerződések tartalmazták a kisebbségi jogokra, valamint az oktatás és vallás terén a kisebbségi autonómiára vonatkozó cikkelyeket, nem határozták meg azonban a végrehajtást ellenőrző eljárást és a szankciókat megsértésük esetén. Előírták, hogy csak a népszövetségi tagállamok vagy szervezetek nyújthatnak be panaszt, maguk a kisebbségek nem. Így a zsidók hátrányos helyzetbe kerültek, mivel a többi kisebbség anyaországai előnyösebben védhették azok érdekeit.

Sajnos ezeket a szerződéseket általában nem tartották be. 1929 áprilisában a Zsidó Kisebbségek Jogainak Tanácsa az utódállamokban élő 5,7 millió zsidó nevében benyújtott memorandumban megállapítja: *„A zsidóságnak a békeszerződésekben biztosított jogok tekintélyes részével népünk továbbra sem élhet. Számos országban a polgári, politikai és etnikai jogok érvényesüléséért a zsidóságnak még mindig hosszú és kemény küzdelmet kell vívnia.”*

Ez a kitekintés is bizonyítja, hogy a magyar zsidóság más országba került zöme számára mennyi problémát jelentett az új helyzet. Noha papíron megkapták egyenlő jogait, nehezen alkalmazkodtak a változásokhoz. Gazdaságilag is lehettek megkülönböztetések, például üzleteik szombati zárvatartása terén. 1927-ben a csehszlovák hiteljegy törvény érvénytelenítette a héber betűkkel írt hiteljegyeket, Romániában az üzleti könyveket az ország nyelvén kellett vezetni, minden más nyelvű kettős adóztatás alá esett.

Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar zsidóság – határokon innen és túl – ideiglenesnek tekintse a trianoni rendezést és vissza kívánja a „békebeli” állapotokat. Ez a törekvés legerősebb volt Romániában, leggyengébb a demokratikus Csehszlovákiában. (Azért ne feledjük, hogy még itt, a térség legliberálisabb államában a zsidó közalkalmazottak létszáma az 1921-es 9920-ról 10 év alatt 5604-re csökkent, noha ebben az időszakban a tisztviselők létszáma 60 ezer fővel nőtt.)

1938–1941-ben az elcsatolt területek egy része visszatért az anyaországhoz. Korabeli leírások szerint a zsidó lakosság keresztény szomszédaihoz hasonló örömmel fogadta a bevonuló magyar honvédséget. Pedig ekkor már érvényben voltak a zsidótörvények! Sajnos ez az öröm nagyon hamar elszállt! 1944-ben ők is áldozatul estek a deportálásnak, noha sokan a visszacsatolt területeken igazolták, hogy a magyarság melletti kiállításukért ún. „*kormányzói mentesítésre*” voltak jogosultak. Ezt a helyi hatóságok gyakran nem vették figyelembe. Néha a mentesítettek önként szálltak a marhavagonokba, mert nem akartak elszakadni családtagjaiktól. Sajnos igen kevesen tértek vissza a haláltáborokból, pusztulásuk a magyar nyelv arányát is végzetesen csökkentette ezeken a területeken.

Róbert Péter

Irodalom. Ablonczy Balázs: A visszatért Erdély 1940–1944. Jaffa kiadó, Bp., 1911; *Beke Mihály András*: Illuziók kora, Erdély. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1993; *Ettinger, Smoel*: A zsidó nép története. Osiris kiadó, Bp., 2002; *Gonda László*: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Századvég Kiadó, Bp., 1992; Hét évtized a hazai zsidóság életében. I–II. Szerk.: *Horváth Pál*. MTA Filozófiai Intézet, Bp., 1990; Múlt és Jövő 1990. 4. sz.; *Szabolcsi Lajos*: Két emberöltő. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1993; Zsidó újságok és folyóiratok (1920–1934).

Az Ónodon felállított első világháborús emlékmű felavatása

Magyarország településein áthaladva olykor magas, máskor alacsonyabb talapzaton álló daliás hőst ábrázoló szobor vagy szoborcsoport előtt suhanunk el. Legtöbbször bele sem gondolunk abba, hogy ezek az alkotások milyen tragikus események emlékét őrzik: ma is felfoghatatlan, hogy olyan magyarok, akik járásuk határát is alig lépték át, szülőföldjüktől több száz kilométerre lettek hősi halált. Alig volt az országban olyan település, amelynek az első világháború után ne kellett volna valamilyen formában gondoskodnia arról, hogy elesett fiainak neve ne merüljön feledésbe.¹ Bár ezek az emlékművek ma már az utcaképek megszokott részét képezik, egykori avatásukat a helyi lakosság élénk érdeklődése kísérte, az áldozatokat gyászoló családokkal az élen. Számos hősi emlékmű kapott országos figyelmet azáltal is, hogy felavatásukon az államfő személyesen vett részt. Ezek közé tartozott az 1707. évi országgyűlés helyi megtartásáról jól ismert Borsod vármegyei Ónod község is, amely ekképpen került a sajtó érdeklődésének középpontjába 1937 októberében, amikor is Horthy Miklós kormányzó és felesége jelenlétében felavatták a község 66 hősi halottjának tiszteletére emelt szobrot, valamint a település országzászlaját.²

AZ ÓNODI HŐSI EMLÉKMŰ TERVE ÉS DÖNTÉS A FELÁLLÍTÁSRÓL

Alispáni javaslatra Ónod község képviselőtestülete 1936. május 5. napján tartott rendkívüli közgyűlésén 17/kgy. 1936. szám alatt hozta meg azt a határozatot, amelyben a községben létesítendő hősi emlékmű költségeire az 1937. évi költségvetésben 1000 pengő fedezetről gondoskodott. A döntést jóváhagyásra dr. Fekete Bertalan, a Miskolci járás főszolgabírója terjesztette fel pártoló véleményével Bónis Aladár alispánnak 1936. június 30-án. A vármegye törvényhatósági kisgyűlése az 1936. augusztus 11-én tartott ülésén hozott 17532/1936. számú véghatározatával a község döntését jóváhagyta és a kormányhatósági megerősítés végett vitéz leveldi Kozma Miklós belügyminiszterhez felterjesztette. A 99.469/1936. számú miniszteri rendeletet dr. Csanády Béla miniszteri titkár küldte meg az alispánnak 1936. október 14-én: „*Minthogy a szóbanlevő szükséglet a község költségvetésével van szoros kap-*

1 Az elesett hősök emlékének megörökítéséről 1917. évi VIII. törvénycikk rendelkezett.

2 Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban MNL) Országos Levéltára (a továbbiakban OL) K szekció, Magyar Távirati Iroda (a továbbiakban MTI) Napi Hírek, 1937. október 24. 12. kiadás.